

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 4.

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **ANDREIDES GÁBOR**
MUSSOLINI ÉS A FASISZTA VEZÉREK
- **ALESSANDRO VAGNINI**
AZ OLASZ KÜLPOLITIKA ÉS MAGYARORSZÁG
- **JUHÁSZ BALÁZS**
A FASIZMUS KATONAPOLITIKÁJA
- **LÉNÁRT T. ANDRÁS**
A FASIZMUS VÁLTOZATAI SPANYOLORSZÁGBAN
- **FEJÉRDY ANDRÁS**
RÁKOSI MÁTYÁS, AZ OLASZ BALOLDALI PÁRTOK ÉS
A FASISZTA HATALOMÁTVÉTEL
- **SZEMLE**
SZILÁGYI ÁGNES JUDIT, MAXIMILIANO GABRIEL GREGORIO
CERNADAS, MIRJANA POLIĆ BOBIĆ, ZEIDLER MIKLÓS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 4.

TARTALOM

100 éves a fasizmus (Andreides Gábor – Juhász Balázs)	497
<i>Tanulmányok</i>	
Andreides Gábor: Mussolini és a fasiszta vezérek	499
Pasquale Fornaro: A rezsim egyik „perifériája”. A Nemzeti Fasiszta Párt Szicíliában	513
Raoul Pupo: Olaszország peremén. A „határ menti” fasizmus	529
Alessandro Mazzetti: Az olasz hadiflotta és a fasiszta geopolitika a Földközi-tenger térségében	543
Alessandro Vagnini: Az olasz külpolitika és Magyarország. A liberálisból a fasiszta rendszerbe történő átmenet idején	557
Juhász Balázs: A fasizmus katonapolitikája és a magyarországi katonai kölcsönök	571
Lénárt T. András: A fasizmus változatai Spanyolországban	585
Murber Ibolya: A fasizmus ausztriai exportjának kezdetei. Bethlen és a Heimwehrek kapcsolati hálózata, 1927–1929	599
Fejérdy András: Rákosi Mátyás, az olasz baloldali pártok és a fasiszta hatalomátvétel	615
Egry Gábor: Konvergáló új nacionalizmusok? A magyar és az olasz nacionalizmusról	627
Pritz Pál: Személyiség és történelem. Benito Mussolini és Gömbös Gyula némely pályafordulójának példáján	639
<i>Szemle</i>	
Két luzo-brazil pályakép a fasizmusához való viszonyuk tükrében (Szilágyi Ágnes Judit)	647
Nemzeti identitás és modernitás három, egymástól távol eső régióban. Latin-Amerika, Dél-Európa, Kelet-Közép-Európa, 1870–1945 (Maximiliano Gabriel Gregorio Cernadas – Mirjana Polić Bobić – Zeidler Miklós)	652
<i>Megemlékezés</i>	
In memoriam Simon István (1960–2019) (Andreides Gábor – Juhász Balázs)	667

Jelen számunkat Andreides Gábor és Juhász Balázs szerkesztette

CONTENTS

On the Centenary of Fascism (Gábor Andreides – Balázs Juhász)	497
<i>Studies</i>	
Gábor Andreides: Mussolini and the Fascist Leaders	499
Pasquale Fornaro: A “Periphery” of the Regime: The National Fascist Party in Sicily	513
Raoul Pupo: On the Borders of Italy: The “Frontier Fascism”	529
Alessandro Mazzetti: The Italian Navy and Fascist Geopolitics in the Mediterranean	543
Alessandro Vagnini: Italian Foreign Policy and Hungary during the Transition from a Liberal System to Fascism	557
Balázs Juhász: The Military Policy of Fascism and the Military Loans to Hungary	571
András Lénárt T.: Spanish Versions of Fascism	585
Ibolya Murber: Beginning of the Export of Fascism to Austria: Network of Bethlen and the Heimwehr Movement, 1927–1929	599
András Fejérdy: Mátyás Rákosi, the Italian Left and the Fascist Takeover	615
Gábor Egry: Converging New Nationalisms? On Hungarian and Italian Nationalism	627
Pál Pritz: Personality and History: On the Example of Some Career Turns of Benito Mussolini and Gyula Gömbös	639
<i>Book Reviews</i>	
Two Political Biographies: Marcello Caetano, Plínio Salgado in the Light of Their Relationship to Fascism (Ágnes Judit Szilágyi)	647
National Identity and Modernity 1870–1945: Latin America, Southern Europe, East Central Europe (Maximiliano Gabriel Gregorio Cernadas – Mirjana Polić Bobić – Miklós Zeidler)	652
<i>Commemoration</i>	
In memoriam István Simon (1960–2019) (Gábor Andreides – Balázs Juhász)	667

Rákosi Mátyás, az olasz baloldali pártok és a fasiszta hatalomátvétel

„Szabadulásom után három esztendő a nemzetközi munkásmozgalomban dolgoztam. A legizgalmasabb ebből az időszakból kétségkívül az Olaszországban töltött egy esztendő volt. Ez volt az olasz fasizmus első esztendeje. Az emberi élet, különösen a kommunisták élete olcsó volt ebben az időben. Mussolini rendőrsége nyomomra juttott, és heteken keresztül izgalmas hajszát folyt utánam, olyan, ami bármely detektívregényben megállhatná a helyét. Egy ízben egy fasiszta razziába kerültem. Semmiféle igazoló írás nem volt nálam, csak egy angol Baedeker, az Olaszországot látogató angol turisták kezében szokásos piros kötésű könyv. Nyugodtan ezt mutattam a fasiszta káplárnak, aki öntudatos fellépésemtől meglepve, áteresztett a milícia kordonán. Rengeteg hasonló kaland közepette szerveztem az olasz elvtársakkal együtt a fasizmus elleni harcot” – emlékezett Rákosi Mátyás egy 1945-ös rádióinterjújában.¹

Az interjúra már alig emlékezhet valaki, így az emberek túlnyomó többsége joggal lepődik meg, ha arról hall, hogy Rákosi huzamosabb ideig tartózkodott és dolgozott Olaszországban: neve a köztudatban valóban olyannyira összeforrott a második világháborút követő diktatúrával, hogy egészen háttérbe szorulnak életének korábbi epizódjai. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a kommunista politikus életének a szakirodalomban leginkább homályban hagyott része a Tanácsköztársaság bukását követő három év, amikor Rákosi a Kommunista Internacionálé magas beosztású munkatársaként teljesített szolgálatot. Ilyen minőségben 1920 és 1923 között számos európai országban járt, de a legtöbbet az olasz munkásmozgalom ügyeivel foglalkozott mint az állandóan napirenden lévő „olaszkérdés” egyik fő szakértője.² Tanulmányunkban Rákosi olaszországi tevékenységét tekintjük át.

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA Kiváló Kutatóhely) Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., fejerdy.andras@btk.mta.hu).

1 Rákosi interjú, 1945. október 4. PIL Személyi Gyűjtemények, visszaemlékezések (= VI.), Rákosi Mátyás iratai (=720 f.) 1. ó. e. II. kötet 211–219. Az idézett szakasz: 214. Az interjú szövegét egy brosúrában is kiadták: *Egy nagy harcos életéből*, é. n. Vö. Rákosi, 2002. 652.

2 A Tanácsköztársaság bukását követő időszakról sok részletet elbeszél visszaemlékezéseiben. Rákosi, 2002. 559–713. A lényeges életrajzi adatok szerepelnek Rákosi 1925-ben készült rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvében. Kiadta: Szekeres, 1991. 89–106. Vö. még: Lazitch–Drachovich, 1973. 328–329.; Téglás, 1939; Pünkösti, 1996. 527–528.

Az elitpárt koncepciójának jegyében

A Tanácsköztársaság Ausztriába menekült vezetői közül Rákosi szabadult elsőként az internálásból, és így ő tartotta a Kommunista Internacionálé 1920. július 19–23. között Petrográdban, majd augusztus 7-ig Moszkvában üléselő II. kongresszusán a magyarországi forradalmi tapasztalatokról szóló beszámolót.³ A fiatal kommunista lendületes beszédével felhívta magára a figyelmet, ráadásul az elitpártról vallott nézetei megegyeztek a III. Internacionálé vezetésének akkori koncepciójával: „Amíg kommunista pártunk az orosz példa szerint szigorúan centralizált, szigorúan fegyelmezett volt, és csak bizonyos vizsga után vett fel tagokat, és azokat szigorúan képezte, addig a párt, miként az orosz is, a proletariátus élharcosa volt. Mihelyt a párt egyesült a szociáldemokratákkal, és ezáltal a proletariátus fennmaradó részeit, valamint a Szociáldemokrata Pártba betagozódott kispolgárság nagy részét felvette magába, a párt elvesztette ezen jelentőségét. (...) Ezért egy szigorúan centralizált, vasfegyelmű párt mellett vagyunk.”⁴

Ilyen előzmények után érthető, ha a kongresszust követően helyet kapott a Végrehajtó Bizottság munkatársai között, és kisebb súlyú küldetések után már 1920 decemberében egy fontos feladat végrehajtásában vett részt. A Komintern vezetése úgy vélte, hogy a világháború után komoly belső feszültségekkel küzdő Olaszország alkalmas lehet a már-már megfeneklett világforradalom továbblendítésére. A megvalósításhoz mindenesetre egy valóban forradalmi pártra volt szükség, így a Kommunista Internacionálé vezetőinek egyáltalán nem volt mindegy, mi lesz a belsőleg megosztott Olasz Szocialista Párt küszöbönálló kongresszusának eredménye.⁵ A kérdés súlyát jelzi, hogy eredetileg maga Grigorij Zinovjev, a Végrehajtó Bizottság elnöke, valamint helyettese, Nyikolaj Buharin kívánt a livornói kongresszuson részt venni, de a diplomáciailag el nem ismert új bolsevik állam polgárai Olaszországtól nem kaptak beutazási engedélyt. Végül a választás a bolgár Hriszto Kabakcsiev mellett Rákosira esett.⁶ A döntésben minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy Rákosi szibériai hadifogsága idején tiroli tisztektől olaszul is megtanult.⁷

Az Olasz Szocialista Pártban a forradalmi elitpárt koncepcióját valló Amadeo Bordiga és követői a Komintern küldötteinek támogatásával 1921. január 21-én a szakadás mellett foglaltak állást, és így megszületett az Olasz Kommunista Párt (OKP).⁸ A mozgalomban később többen azzal vádolták Rákosit, hogy – bár a

3 A kongresszusról lásd: Rákosi, 2002. 521–536.

4 *Der zweite Kongress*, 1921. 80–81.

5 A kontextusról lásd: Agosti, 1974. 335–336. és Spriano, 1967. 64–87.

6 *Protokoll des III. Kongresses*, 1921. 167.; Rákosi, 2002. 568. A bolsevik Oroszország diplomáciai elismerésének hiánya kezdetben nem tette lehetővé orosz állampolgárságú kommunista vezetők európai jelenlétét. Ezért bízták meg az európai pártok ügyeinek helyszíni intézésével a Komintern nem orosz állampolgárságú munkatársait. Zinovjev 1919–1926 között a Komintern Végrehajtó Bizottságának elnöke, helyettese Buharin. Vö: Lazitch–Drachkovich, 1973. 44–45., 454–457. Livornói útja alkalmával mindenesetre Rákosinak sem voltak érvényes papírjai. Rákosi, 2002. 568., 573.

7 Rákosi interjú, 1945. október 4. PIL VI. 720 f. 1. ő. e. II. kötet 213.

8 A kongresszusról részletesen: Spriano, 1967. 108–121. Lásd még: Rákosi felszólalása a Kommunista Internacionálé III. Kongresszusán: *Protokoll des III. Kongresses*, 1921. 328–333.; Paul Levi 1921. január 21-én

plénumon nem szólalt fel – valójában ő kényszerítette ki a szakítást.⁹ Ezzel szemben a Komintern III. kongresszusán rámutatott arra, hogy a döntés teljes egyetértésben született meg: „Olaszországban teljes egyetértésben tevékenykedtem Kabakcsiev elvtársal és az olasz párt végrehajtó bizottságával. Nem volt közöttünk nézetkülönbség, és sok javítanivalót sem találtam, mert mindannyian egyformán ítéltük meg a helyzetet.”¹⁰

Az egységfrontért a faszizmussal szemben

Az Olasz Kommunista Párt létrejötte azonban nem hozta el a várt világforradalmat. Ellenkezőleg, a megváltozott világpolitikai helyzet az Internacionálé vezetését is politikája megváltoztatására készítette: 1922-re az elitpárt koncepcióját az egységfronté váltotta fel.¹¹ A taktika átértékelése különösképpen érintette Rákosit, aki korábban maga is a minőségi párt mellett foglalt állást. 1922. őszi olaszországi küldetése¹² során nemcsak a saját nézeteit kellett felülvizsgálnia, hanem az akcióegységet határozottan elutasító OKP vezetését is meg kellett győznie a változtatás szükségességéről. Érvelésében az új taktika ideiglenes voltára helyezte a hangsúlyt, melynek során a később beteljesedő proletárforradalom érdekében le kell leplezni az árulókat: „...kezdetben még jó elvtársaink közül is sokan nehezen értették meg a taktika-változtatást az ellanyhult és még nem erősödő forradalmi hullám közepette. (...) Számítalan közismert árulásuk ellenére a reformista vezetők még mindig kezükben tudják tartani a munkások legnagyobb részét. Annak ismételtetésével, hogy

Berlinben kelt, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának címzett levelének vonatkozó részei: APC 1921 fasc. 26. 35–37.; Finale, 1964. 3–18. A Livornói kongresszusra emlékezik az olasz kommunista Luigi Longo: Longo–Salinari, 1977. 74–77.

9 Székely, 1980. 11–16.; *Protokoll des III. Kongresses*, 1921. 288–289.

10 *Protokoll des III. Kongresses*, 1921. 328. Terracini hasonló érveléssel védelmezte Rákosit. *Protokoll des III. Kongresses*, 1921. 322. Lásd még: Rákosi, 2002. 589–594. A Kabakcsiev 1921. január 16-án Livornóban elmondott beszédének szövegét is tartalmazó brosúrából szintén a bolgár kommunista Rákosival való szemléletbeli azonossága tűnik ki. Kabakcschieff, 1921. 3–29.

11 Az új taktikát Zinovjev 1921 decemberében fogalmazta meg 24 pontban. Vö. Spriano, 1967. 161. Vö. még: Rákosi, 2002. 616.

12 Nehéz rekonstruálni Rákosi nyár végi és kora őszi rövid olaszországi útjait, mert pontos dátumok a visszaemlékezéseiben sem szerepelnek. Rákosi, 2002. 637–640.; Spriano, 1967. 219. Így fogalmaz: „Rákosi például, szükség esetén ismételtén Olaszországba megy (már szeptemberben visszatér oda).” Így tehát valószínűleg tűnik, hogy a szeptember 4-én Chiarininek bejelentett Komintern-megbízott Rákosi. APC 1922 fasc. 75. 159. Egy rövid látogatást követően visszatérhetett Moszkvába, ahonnan a hónap második felében ismét Olaszországba indult. Ez derül ki Ambrogio szeptember 16-án az Olasz Kommunista Párt vezetőihez írt leveléből, melyben hírül adja, hogy Rákosi – jóllehet a Szovjetunióban tartózkodó olasz küldöttek ezt nem tartják tanácsosnak – hamarosan Olaszországba érkezik. APC 1922 fasc. 91. 29–30. Ezen útja alkalmával minden bizonnyal Itáliában maradt, és Rómában tartózkodott a szocialista pártszakadás idején. Ezt támasztja alá Ambrogio október 5-én kelt, az OKP vezetőségének címzett levele, melyben Rákosi az olaszországi helyzetről küldött szeptember 22-i datálású jelentésének nagy üggyel-bajjal való megszerzéséről ír. APC 1922 fasc. 91. 34–36. Lásd még: Rákosinak küldött távirat. Moszkva, 1922. október 2. APC 1922 fasc. 75. 181. Hosszabb tartózkodásra utal a *Bibliográfiai nyilvántartólap (Rákosi Mátyás olaszországi tartózkodása)* címet viselő dokumentum is: „Biztosan Olaszországban volt az Olasz Szocialista Párt XIX. 1922. októberi római kongresszusát megelőzően.” PIL VI. 720 f. 5. 6. e. I. kötet 1.

ezek árulók, az egyszerű munkásokat nem tudjuk megnyerni. (...) Ha ebben a helyzetben kitartunk azon az állásponton, hogy a reformistákkal nem akarunk együtt harcolni, mert ők soha a burzsoázia ellen – amelyet hűségesen szolgálnak – komolyan harcolni nem fognak, úgy azok az elvtársaink, akik ezzel tisztában vannak, bizonyára helyeselni fogják eljárásunkat, de a reformisták követői közül egyetlen munkást sem fogunk erről meggyőzni. (...) Ha azonban együtt harcolunk, akkor a tömegek csakhamar felismerik, hogy ki akar valóban harcolni a burzsoázia ellen, és meglátják, ki válik a legelső alkalommal árulóvá.”¹³

Rákosi érvelése nem győzte meg az olasz párt vezetését. Hiába folytatott intenzív levelezést az olasz vezetőkkel, hiába rendelték őket Moszkvába, nem sikerül áttörést elérni.¹⁴ Annak ellenére, hogy Rákosi személyesen – és igen hajthatatlanul – vezette a tárgyalásokat, sikertelen volt az a kísérlet is, amely a maradék szocialista párt kettészakítása után (1922. október 1–4.) kívánta legalább annak baloldalt a kommunista párttal összeolvasztani.¹⁵ Végül az ellentétek feloldására és a jövő útjának kijelölésére 1922. október végén ismét Moszkvába hívták az olasz munkáspártok vezetőit.¹⁶ Az olasz delegáció némi halogatás után csak november elejére, a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusára érkezett meg, mégpedig olyan mandátummal, hogy védje meg politikai irányvonalát.¹⁷

A Kommunista Internacionálé IV. kongresszusa november 5-én, az olaszországi fasiszták puccsa után kezdődött. Az itáliai események – melyekről Palmiro Togliatti küldött értesítést – nagy visszhangot keltettek a kongresszus résztvevői körében, és az ülések során nagy teret szenteltek a faszizmus elemzésének.¹⁸ A kongresszus által létrehozott, olaszkérdéssel foglalkozó különbizottság november 13-án és 15-én ülésezett. Az elnöki tisztelet Zinovjev és Karl Radek töltötte be, és Lev Trockij, valamint Rákosi mellett a különböző kommunista pártok képviselőit is megtalálhatjuk benne. A bizottság célja már nemcsak az októberben Rákosi által felvetett akcióegységnek az olasz kommunista küldöttséggel való elfogadtatása, hanem a szocialistákkal való egyesülés elfogadásának kikényszerítése volt.¹⁹ Ennek érdekében Rákosi egy puccs végrehajtására is kísérletet tett az Olasz Kommunista Párt vezetésében. Antonio Gramsci később így emlékezett erre: „A Pingvin a rá jellemző diplomáciai érzékkel letámadott, hogy újra felajánlja nekem: Amadeo [Bordiga] félreállításával – akit minden további nélkül kizárnak a Kominternből, ha irányvonalán nem változtat – váljak a párt vezetőjévé.”²⁰ Jóllehet az olasz küldöttség többsége

13 Rákosi, 1952. 163–164.

14 Spriano, 1967. 178–191.; Székely, 1980. 35–41.; APC 1922 fasc. 80. 39.

15 Az Olasz Kommunista Párt Központi Vezetőségének kibővített ülésére október 6-án került sor. Az ülés jegyzőkönyvét és benne Terracini, Bordiga, Azzario, Marabini és Togliatti felszólalását lásd: APC 1922 fasc. 104. 32–37.

16 A Komintern Végrehajtó Bizottságának Rákosi által aláírt október 19-i levelét lásd: APC 1922 fasc. 81. 56r–v.

17 Spriano, 1967. 227–228.

18 A legfontosabb szónokok beszédeit bemutatja: Székely, 1980. 47–72.

19 Vö. Rákosi, 2002. 643–644.

20 Gramsci 1924. március 1-jén Scoccimarrónak és Togliattinak írt levelét idézi: Spriano, 1967. 249. A Pingvin (Pinguino) gúnynév Rákosira vonatkozik, és nem keverendő össze Rákosi álnevével: Giacomo. Az olasz párt Kominternnel való szembenállását bemutatva Humbert-Droz a következőképpen ír ezek-

valószínűleg Gramsci mögé állt volna, az olasz politikus lojális maradt Bordigához, és arra hivatkozva, hogy az Olasz Szocialista Párt mögött nincsenek tömegek, maga is az egyesülés ellen érvelt.

A Komintern vezetése ennek ellenére az egyesülés melletti állásfoglalást kényszerített ki, ám elsődleges feladatnak az időközben hatalomra jutott fasizmus-sal szembeni harcot jelölte meg: „A kommunista pártoknak az a legfontosabb feladatuk, hogy megszervezzék az ellenállást a nemzetközi fasizmussal szemben, hogy az egész munkásság élére álljanak a fasiszta bandák elleni harcban és ezen a téren is a legerélyesebben érvényesítsék az egységfront taktikáját; s itt feltétlenül szükség van az illegális szervezetek módszereire.”²¹

Az olasz munkásmozgalom vezetőinek távolléte idején végrehajtott fasiszta hatalomátvételt követően (1922. október 30.) a munkáspártok fokozatosan illegálitásba szorultak. A Komintern azonban az egyre gyakoribb letartóztatások közepette sem adta fel az akcióegység tervét. Szervezésére 1923 januárjában Rákosi érkezett Olaszországba,²² de a helyi kommunista vezetőkkel való rossz viszonya miatt már februárban leváltották.²³ A helyére került Dimitrij Manuilszkij ugyan jó kapcsolatot épített ki az olasz elvtársakkal, túlzottan megértő hozzáállása azonban a Kominternnek nem tetszett, így tavasszal újra Rákosit küldték Olaszországba.²⁴

ről az elnevezésekről: „Az olaszok, akik igen kevésbé tisztelték az Internacionálé képviselőit, gúnynévvel illették őket. Rákosi volt a *Pingvin*, én voltam a *Pelikán*! De a hivatalos dokumentumokban megmaradtam »Christophe«-nak, mint Párizsban.” Humbert-Droz, 1971. 203. Gramsci azért ír arról, hogy a *Pingvin újra* felajánlotta neki a pártvezetés átvételét, mert Chiarinin keresztül már 1921 folyamán ilyen irányú javaslatot tett neki az Internacionálé. Vö. Spriano, 1967. 160.

21 A dokumentumot idézi: Székely, 1980. 73.

22 A római questura január 12-i értesülései szerint mindenesetre már az országban tartózkodott: „A szocialisták és a kommunisták egyesülésének kérdése kapcsán a Szovjetek Kormánya Olaszországba küldte, ahol most is tartózkodik, de valószínűleg álnéven és hamis útlevelemmel vagy a római orosz misszionál akkreditált diplomata útlevelemmel, a kommunista Rákosi, a magyar Tanácsköztársaság volt népbiztosa és Zinovjev titkára. A nevezettnek kapcsolata volt a szocialista párt politikai titkárával, Fiorittóval, a kommunista Umberto Terracinivel, a kommunista párt végrehajtó bizottságának tagjával.” ACS 1923 Ministero dell’Interno, Direzione Generale Pubblica Sicurezza, Divisione Affari Generali e Riservati (= Min. Int. P. S.) K1 b. 107. (Az olasz belügyminisztérium ezen anyagában az egyes őrzési egységeken belül a lapok nem számozottak.) A dokumentum helytelenül nevezi Rákosit Zinovjev (a Komintern) titkárának. A IV. kongresszuson nem választották újra titkárrá. Ekkor az Orgbüro tagja és a Végrehajtó Bizottság Elnökségének pötagja. Vö. *Áttekintés a Komintern csúcsszerveinek összetételéről*. 82. Az olaszországi tartózkodásról lásd még: Rákosi, 2002. 646–663.

23 Vö. „Rákosi tegnapelőtt itt volt Berlinben, és elmondta, hogy nem sokkal letartóztatása előtt találkozott Bordigával. (...) Biztos azonban, hogy ha visszatér is Olaszországba, már nem lesz a korábbi mandátum birtokában. Leváltására Moszkva már kinevezte Manuilszkijt, Ukrajna korábbi mezőgazdasági népbiztosát.” Az olasz rendőrség berlini megbízottjának február 15-i jelentése. ACS 1923 Min. Int. P. S. K1 b. 107.

24 Natoli, 1982. 279.; Spriano, 1967. 256–259. Rákosi időközben Németországban tevékenykedett, ahol a Komintern megbízásából a háborúellenes és antifasiszta egységfrontért megrendezett, március 17-én kezdődő munkáskonferencián vett részt Frankfurtban. Vö. Székely, 1980. 90. A Manuilszkij visszahívásáról szóló források nem egyértelműek. Silvestri 1923. április 17-i levele nyomán (APC 1923 fasc. 181. 21.) Spriano, 1967. 259. és Natoli, 1982. 279. Manuilszkij visszahívásáról beszél. Ugyanakkor az április 10-én kelt, Zinovjevnek címzett, már idézett levélben Urbani (Terraccini) így ír: „Az előző postában megkaptuk üzenetüket üléseik jegyzőkönyvével együtt, amiből tudomásunkra jutott, hogy Beruzzit nevezték ki olaszországi képviselőjünknek. Nem tudjuk tehát, milyen megbízása van Giacomo elvtársnak. Nem titkoljuk, hogy károsnak tartjuk a megbízatások kettősségét. Ez a vélemények és értékelések kettősségére ad lehe-

Az olasz közbiztonsági szolgálat januári beutazásától fogva igyekezett figyelemmel kísérni a feltételezések szerint álnéven működő, hamis vagy a római orosz missziónál akkreditált diplomata-útlevelel rendelkező Rákosi tevékenységét. A fellelhető kisszámú dokumentum alapján azonban kétségesnek tűnik, hogy valóban megkísérelték elfogását, miként azt Rákosi a bevezetőben idézett interjújában állította.²⁵ Az olasz szervek mindenestre többször elveszítették szem elől a kommunista politikust: volt ugyan értesülésük arról, hogy a római szovjet követségen keresztül tartotta Moszkvával a kapcsolatot,²⁶ és berlini ügynököktől az olasz munkáspártokkal kapcsolatos terveiről is sikerült információkat szerezniük,²⁷ Rákosi Olaszországon belüli útjairól azonban kevés adattal rendelkeztek. Ez tette lehetővé, hogy a Giacomo álnéven működő Rákosi a javaslatára Milánóba áthelyezett központból kiindulva²⁸ (a jelek szerint Rákosi is itt, a régi állomással szemben elhelyezkedő Lago Maggiore Szállóban ütötte fel főhadiszállását),²⁹ nem törődve a nagyobb városokat lezáró biztonsági kordonokkal, olaszországi körútja során például Nápolyba és Rómába is be tudott jutni, hogy ott tárgyaljon a munkáspártok vezetőivel.

Eközben tovább éléződtek a hajthatatlanul az akcióegység létrehozásán dolgozó Komintern-megbízott és az Olasz Kommunista Párt vezetői közötti nézeteltérések, akik éles kritikával kommentálták Giacomo Moszkvába küldött jelentését. Tiltakozó megjegyzéseik – amelyekkel azt próbálták a moszkvai vezetés értésére adni, hogy a jórészt szocialisták között dolgozó Rákosi információi csak egyoldalúak lehetnek, tekintve hogy az olasz kommunista vezetőkkel csak ritkán és rövid időre találkozott – csaknem összes bekezdése azzal a fordulattal kezdődik, hogy „egyáltalán nem igaz az, hogy...”.³⁰ Ugyanakkor az olasz szocialisták többsége is ellenezte a kommunistákkal való fúziót. Ebben az is komoly szerepet játszott, hogy a munkáspártok tevékenységét személyesen is figyelemmel kísérő Mussolini a szocialisták értésére adta: az egyesülés esetén a kommunistákkal azonos bánásmódban lesz részük. Ezzel szemben – a kommunista párt önállóságának védelmében – a párt vezetői azt hangsúlyozták, hogy az „1922. október és 1923. május közötti olaszországi események, amelyeket az összes reakciós erőnek a KP-vel szembeni szövetsége jellemez, egész egyszerűen a szervezet erejét tanúsítják, amely időről időre az igen erős nyomás pillanataiban ugyan megsérült, de mindig újra visszanyerte integritását”.³¹

tőséget, ami ahelyett hogy segítené, akadályozza munkánkat...” Vö. APC 1923 fasc. 181. 10. Hasonló értelemben nyilatkoztak a párt vezetői április 14-én a Kominternhez küldött levelükben. APC 1923 fasc. 181. 13. Humber-Droz beszámolója is erre utal, amikor arról ír, hogy Manuilszkijt hiába várták a szocialisták kongresszusán, „aki talán a kongresszus előtt elutazott”. Humbert-Droz, 1971. 162.

25 Vö. Rákosi, 2002. 652–653.

26 ACS 1935 Min. Int. P. S. J5 b. 279. Ezt megerősíti: Rákosi, 2002. 663.

27 ACS 1935 Min. Int. P. S. J5 b. 279.

28 A párt szervezetéről ír Terracini: APC 1923 fasc. 166. 44. A központi iroda Milánóba költözéséről Terracini tájékoztatta a moszkvai olasz küldöttet és a Komintern Végrehajtó Bizottságát február 13-án: „Valójában, teljes egyetértésben Giacomóval, illetve meghívására, elhatároztuk, hogy Központi Vezetőségünket ebbe a városba [Milánóba] helyezzük át.” APC 1923 fasc. 180. 30.

29 PIL 720 f. 5. ő. e. I. kötet 1.

30 APC 1923 fasc. 166. 9–14.

31 APC 1923 fasc. 166. 11.

Mindezek ellenére a Komintern vezetése Rákosi véleményéhez igazodva szabta meg a teendőket, és továbbra is az Olasz Szocialista Párt és az Olasz Kommunista Párt akcióegységének előmozdítását követelte.³² Az olasz kommunista vezetők csak a pártfegyelem szellemében voltak hajlandók a Rákosi által forszírozott tárgyalások folytatására, amelyek azonban 1923. augusztus végére teljesen elakadtak.

A szocialista párt vezetősége ugyanis Manuilszkij és Rákosi részvételével Milánóban tartott ülésén azt a feltételt szabta a III. Internacionáléba szimpatizáns pártként történő belépés elé, hogy a fuzionista frakciónak fel kell oszlania.³³ A kommunista párttal három állandó vegyes bizottság – politikai, szakszervezeti és parlamenti – keretei között mutatkoztak hajlandónak szoros és baráti kapcsolatok fenntartására. A javaslatok Komintern részéről történt elutasítása után következő hosszú vita végén nem született megállapodás. A *Pagine Rosse* szerkesztőinek, Giacinto Serratinak és Fabrizio Maffinak az Olasz Szocialista Pártból történő kizárását követően a kommunista vezetők a szocialisták fuzionista frakciójával egyetértésben a szocialista párttal való kapcsolatok felvételének elutasítása mellett határoztak. Rákosi azonban még ekkor sem adta fel, hogy a rábízott küldetést, a két párt akcióegységének létrehozását, teljesítse. Figyelmen kívül hagyva, hogy az Olasz Kommunista Párt már megkezdte a szocialistákkal szembeni sajtótámadást, a következő javasolta a Komintern vezetésének: a Végrehajtó Bizottság szólítsa fel a szocialista pártot, hogy küldjön tárgyalóbizottságot Moszkvába. Umberto Terracini ezzel szemben nyomatékosan arra kérte a Komintern vezetését, hogy a tömeges letartóztatások során börtönbe került pártvezetők javaslatai szerint járjon el, és mindenféleképpen utasítsa el Rákosinak a tárgyalások újrafelvételére tett javaslatát. Egyúttal arra kérte az Internacionálét, hogy küldjön ismét állandó megbízottat Olaszországba, aki ezúttal ne – a sikertelen küldetés után elutazott – Rákosi legyen. Miután a magyar politikus erőfeszítései nem jártak eredménnyel, az olasz elvtársak tiltakozásai és saját kudarcra nyomán szeptemberben végül visszahívták Olaszországból.³⁴

Rákosi az 1923. évi olaszországi tevékenységét követően továbbra is az olaszkérdés szakértőjeként vett részt a Komintern Végrehajtó Bizottságának munkájában. Bár az Internacionálé vezetősége Rákosi küldetésének sikertelenségét nem a küldött alkalmatlanságának tulajdonította – később még számos fontos miszsiót bízna rá –, látva az olasz párt ellenállását, hivatalos megbízással nem küldte többé Olaszországba. Hamarosan azzal a feladattal bízták meg, hogy illegalitásban szerzett tapasztalatai segítségével szervezze meg a magyarországi kommunista pártot, ami 1925. szeptember 22-én letartóztatásához vezetett.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján magyarországi letartóztatását megelőzően még kétszer járt Olaszországban. Az olasz rendőrség értesülései szerint az

32 Székely, 1980. 136–143.

33 Spriano, 1967. 297.

34 Vö. Terracini Rákosi és az Olasz Kommunista Párt Központi Vezetősége beszámolója kapcsán Kleinnek írt feljegyzéseit: APC 1923 fasc. 166. 44–47. A dokumentum nincsen datálva, de belső érvek – Serratiéknak a szocialista pártból való kizárásának említése, a két párt közötti tárgyalások megszakadása, valamint a kommunista párt vezetőinek letartóztatása – alapján 1923 szeptemberére tehetjük keletkezését. Lásd még: Rákosi, 2002. 666–667.

1924. március 3-tól Párizsban tartózkodó Rákosi, Humbert-Droz és Manuilszkij kíséretében – valószínűleg átutazóban – Olaszország különböző városaiban, a legjobb szállodákban szállt meg.³⁵

A másik alkalommal szabadságát töltötte Olaszországban. Rákosi 1925. szeptember 22-i letartóztatását követően nyomozást indítottak annak kiderítésére: igaz-e, hogy a magyar kommunista Braun Vilmos néven Milánóban kiállított hamis útlevelel Velencében tartózkodott 1924-ben. A nyomozás során kiderítették, hogy nem 1924., hanem 1925. július 26. és augusztus 3. között valóban megszállt Velencében, a Venier Szállóban egy Braun Vilmos nevű személy. A magyar hatóságok azonban az olasz rendőrség által Braun Vilmosról küldött fényképről megállapították, hogy az nem azonos a letartóztatott Rákosival. A nyomozást azonban nem állították le, hanem az olaszok kértek fényképet Rákosiról, ami november 19-én meg is érkezett Budapestről. Míg Milánóból azzal a megjegyzéssel küldték vissza a képet, hogy a nyomozás nem erősítette meg Rákosi milánói tartózkodását, 1926. március 5-én pozitív válasz érkezett a velencei prefektúráról: *„A Venier Panzió igazgatója, Cadore Alessandro úr, aki jelenleg Rómában lakik a Via Pattinari 73. alatt, és akinek – a főváros Questurája révén – megmutatták az orosz kommunista Rákosi fényképét, kijelentette, hogy felismeri benne azt a személyt, aki 1925 júliusában a panzióban lakott egy hölgygel és egy másik úrral együtt, akiknek azonban nem emlékszik a nevére. Az említett külföldiek állítólag magyar, egészen pontosan budapesti művészeknek adták ki magukat és körülbelül három hetet töltöttek a panzióban.”*³⁶ A fentiek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy Rákosi 1925 júliusában, a Bécsben tartott magyar kommunista pártkongresszust³⁷ megelőzően Velencében töltötte szabadságát. A Kommunisták Magyarországi Pártjának I. kongresszusát követően tért vissza Budapestre, hogy folytassa a magyarországi illegális pártmunkát, melynek során végül letartóztatták.

Összegzés

A rendelkezésre álló források alapján megkíséreltük Rákosi Mátyás 1920–1925 közötti olaszországi tevékenységét bemutatni. Míg Livornóban sikerrel képviselte a Kommunista Internacionálé aktuális álláspontját, későbbi hivatalos küldetése során már nem tudta a Komintern akaratát érvényre juttatni. A kudarcok annak ellenére érték Rákosit, hogy a rábízott álláspontot nem csupán a párt iránti engedelmességből, tőle idegen koncepcióként képviselte; a maga nézeteit úgy alakította a megváltozott taktikai irányvonalhoz, hogy saját tapasztalatait igyekezett az új koncepcióval ötvözni. A sikertelenség tehát nem az egységfront-politikának meggyőződés nélküli képviseletéből fakadt, hanem abból, hogy az elméletben kigondolt koncepciót a realitásokkal kevésbé számolva kívánta megvalósítani: a Komintern munkatársaként eltöltött évek során Rákosi felülről ismerte meg a nemzetközi munkásmozgalmat és

35 ACS 1935 Min. Int. P. S. J5 b. 279.

36 Az idézett jelentés a többi dokumentummal együtt megtalálható: ACS 1935 Min. Int. P. S. J5 b. 279.

37 Vö. Rákosi, 2002. 772–777.

nemegyszer igen veszélyes küldetései során is csupán a helyi vezetőkkel találkozott. Az elmélethez való túlzott ragaszkodása miatt került ellentétbe az Olasz Kommunista Párt vezetőivel is, akikkel szemben az Internacionálé tekintélyével a háta mögött az erő pozíciójából tárgyalhatott. Ha az ismételt kudarcok, az esetenként a hivatalos állásponttal szemben saját nézeteinek képviselése és rossz személyi kapcsolatai ellenére újra és újra Olaszországba küldte őt a Komintern, annak okát nyelv- és helyismerete mellett talán éppen a két szélsőséges taktika közötti közvetítő álláspontjában kell keresnünk. Az Internacionálé vezetése valószínűleg úgy vélte, hogy a korábban maga is radikális álláspontot képviselő Rákosi hitelesebben tud az új taktika mellett érvelni.

A küldetései során tapasztalt megbízhatósága és felkészültsége, intelligenciája és ismertsége a nemzetközi munkásmozgalomban, valamint a moszkvai bürokráciában való jártassága a Szovjetunió vezetői szemében végül alkalmasnak mutatták arra, hogy rábízák a kommunista Magyarország megteremtését. Az új feladathoz Rákosi komoly tapasztalatok birtokában és a Vörös Hadsereg támogatásával a siker reményében foghatott hozzá.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

ACS

Archivio Centrale dello Stato, Róma

APC

Archivio Partito Comunista, Róma

PIL

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Budapest

2. Kiadott források és szakirodalom

Agosti

1974 Agosti, Aldo: *La Terza Internazionale. Storia documentaria*. Vol. I. 1919–1923. Roma, 1974. (Biblioteca di storia, 46.)

Áttekintés a Komintern csúcsszerveinek összetételéről

é. n. *Áttekintés a Komintern csúcsszerveinek összetételéről 1919–1943*. Ford. Lőrinc Irén. Kézirat. H. n., é. n.

Der zweite Kongress

1921 *Der zweite Kongress der Kommunistischen Internationale. Protokoll der Verhandlungen vom 19. Juli in Petrograd und vom 23. Juli bis 7. August 1920 in Moskau*. Hamburg, 1921.

Egy nagy harcos életéből

é. n. *Egy nagy harcos életéből. Rádióbeszélgetés Rákosi Mátyással 1945. október 4-én*. Bp., é. n.

Finale

1964 Finale, Carlo: *La scissione di Livorno e la crisi della direzione comunista tedesca del 1921*. In: *Movimento operaio e socialista*, 10. (1964) 1. sz. 3–18.

Humbert-Droz

1971 *Mémoires de Jules Humbert-Droz*. Vol. 2. *De Lénine à Staline. Dix ans au service de l'Internationale communiste, 1921-1931*. Neuchâtel, 1971.

Kabaktschieff

1921 Kabaktschieff, Christo: *Die Gründung der Kommunistischen Partei Italiens*. Hamburg, 1921.

Lazitch-Drachkovich

1973 Lazitch, Branko – Drachkovich, Milorad M.: *Biographical Dictionary of the Comintern*. Stanford, California, 1973.

Longo-Salinari

1977 Longo, Luigi – Salinari, Carlo: *Torinói szárnybontás. Emlékek és gondolatok az Olasz Kommunista Párt első éveiről*. Bp., 1977.

Natoli

1982 Natoli, Claudio: *La Terza Internazionale e il fascismo 1919-1923. Proletario di fabbrica e reazione industriale nel primo dopoguerra*. Roma, 1982. (Biblioteca di storia, 100.)

Protokoll des III. Kongresses

1921 *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale (Moskau, 22. Juni bis 12. Juli 1921)*. Hamburg, 1921.

Pümkösti

1996 Pümkösti Árpád: *Rákosi a csúcson 1948-1953*. Bp., 1996.

Rákosi

1952 Rákosi Mátyás: A Kommunista Internacionálé. In: *Társadalmi Szemle*, 7. (1952) 2-3. sz. 151-167.

2002 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1892-1925*. 2. kötet. Bp. 2002.

Spriano

1967 Spriano, Paolo: *Storia del Partito comunista italiano*. Vol. I. *Da Bordiga a Gramsci*. Torino, 1967. (Biblioteca di cultura storica, 95.)

Székely

1980 Székely Gábor: *A Komintern és a fasizmus 1921-1929*. Bp., 1980.

Szekeres

1991 Szekeres József: Egy dokumentum története. Rákosi Mátyás 1925. évi rendőrségi és ügyészégi vallomásainak jegyzőkönyve. In: *Történelmi Szemle*, 33. (1991) 1-2 sz. 89-106.

Téglás

1939 Téglás E.: *Rákosi Mátyás*. Moszkva, 1939.

ANDRÁS FEJÉRDY

MÁTYÁS RÁKOSI, THE ITALIAN LEFT AND THE FASCIST TAKEOVER

An important but so far rather unexplored phase in the career of Mátyás Rákosi is the five-year period that he spent in the III. Communist International organising the international workers' movement after the collapse of the Soviet Republic of Hungary. An important area of his activity was Italy where, after several brief journeys, he was delegated by the Comintern in 1922–1923 to work for the alliance of the leftist forces against fascism, with limited success. A politician of originally radical ideas, in this period Rákosi adopted a peculiar mediatory role between the Italian communists, who regarded proletarian revolution as of prime importance, and the international leaders, who preferred the establishment of a common front, a role that he used profitably in the course of his later career.